

LA FIGLINA I LES ÀMFORES DE L'ÀREA DE LES TERMES ROMANES DE SANT BOI DE LLOBREGAT

Albert López Mullor

*Diputació de Barcelona, Servei de Patrimoni Arquitectònic Local
Universitat Autònoma de Barcelona, Departament de Ciències
de l'Antiguitat i de l'Edat Mitjana*

La vil·la romana de Sant Boi està situada al cim i els vessants del turó del Castell, on hi ha el nucli antic de la ciutat. És molt coneguda per la presència d'unes interessants termes, ben estudiades des del punt de vista tipològic (Puig, 1986; López Mullor i Fierro, 2002), datades cap a l'any 200 de la nostra era (López Mullor i Estany, 1993) i restaurades pel Servei de Patrimoni Arquitectònic Local de la Diputació de Barcelona (Elizondo *et al.*, 1999). L'establiment romà, però, és força més antic, d'origen baixrepublicà, i va posseir un centre productor d'àmfores que va funcionar al llarg del darrer terç del segle I aC i durant gairebé tot el segle I de la nostra era. En el decurs de les primeres excavacions al jaciment, a la dècada dels anys cinquanta i els primers seixanta del segle XX, iniciades, com veurem, per estudiosos santboians i dirigides científicament per J. C. Serra Ràfols, s'hi va descobrir un forn per a coure-hi àmfores. Més tard, en les campanyes que hi vam dur a terme amb motiu de la restauració dels banys, els anys 1989-1991 i 1997, vam trobar les restes de dos forns més: un de coetani del que ja es coneixia i un altre de més antic. Vegeu a continuació una síntesi dels resultats d'aquells treballs.

ANTECEDENTS

Les ruïnes dels banys i d'una part de la terrisseria van ser localitzades per un grup de santboians encapçalats per Ramon Mas Campderrós, gràcies a la interpretació d'un document del 1826 feta per Carles Martí Vilà. En el text, escrit pel servita fra Pere Puig i conservat a l'Arxiu Parroquial de Sant Boi, es fa referència als «vesti-

gis d'una mesquita» a la zona del carrer del Pont. Martí la va situar al carrer de l'Hospital, prop de Can Torrents, perquè, almenys fins ben avançat el segle XIX, aquest carrer s'havia anomenat de la Mesquita. A més, en el mateix passatge s'esmentava la presència de paviments de rajoles valencianes colgats sota «dotze o tretze pams» de terra. El topònim *moresc* i l'esment de sòls de rajoles polícromes van suggerir que en aquell lloc es podien trobar restes antigues acompanyades de mosaics. Certament, Martí no anava errat, ja que, a partir de la primavera del 1953, poc temps després de començar a excavar al pati d'una casa propietat de Josep Vergés, van aparèixer les primeres estructures termals, bàsicament del *frigidarium*.

Aquests sondeigs es van dur a terme sota el patrocini municipal i el 1954 J. C. Serra Ràfols, conservador del Museu Arqueològic de Barcelona i comissari d'excavacions de la ciutat, es va fer càrrec de la direcció dels treballs. Durant aquell any i el següent, es van dur a terme recerques dins el Plan Nacional de Excavaciones, les quals van continuar el 1959, subvencionades per la Comisaría General de Excavaciones, el Ministerio de la Vivienda —a través de la Dirección General de Regiones Devastadas— i, sobretot, l'Ajuntament de Sant Boi, que el 1955 havia adquirit el solar on hi havia les ruïnes. Segons els documents de l'època,¹ entre el 1953 i el 1956 es va descobrir la

1. Aquests documents es conserven fonamentalment en tres indrets: l'Arxiu Històric de l'Ajuntament de Sant Boi de Llobregat, que hem pogut consultar gràcies a l'amabilitat del senyor Gregori Gutiérrez; la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans (Arxiu Serra Ràfols), als fons de la qual hem accedit mercès a les gestions dels doctors Josep Guitart i Manuel Mundó; i el fons documental del nostre Servei (Arxiu Pallàs).

sala del *frigidarium* i part de la piscina, així com gairebé tot el *tepidarium* i la banda de migdia de l'*apodyterium*. El 1957 es va acabar d'excavar la *cella piscinalis* al nord del *frigidarium*, a més del que restava de l'*apodyterium*. També es va treballar a l'àrea de la *sudatio* i del *caldarium*, fins a delimitar-ne el perímetre.

En el decurs de la campanya del 1959, el mes d'abril es van localitzar els vestigis del forn d'àmfores número 2, situat sota l'*apodyterium* i el *frigidarium*, que va romandre inèdit, llevat d'una breu descripció que en va fer Serra Ràfols (1962, p. 259) en un informe dels treballs. La desaparició prematura d'aquest investigador, el 1971, va fer impossible la publicació de la memòria de l'excavació. Malgrat tot, el centre productor d'àmfores va ser estudiat per Ricard Pascual (1977, 1991), que va tenir accés a algunes de les peces trobades i les va incloure en els seus treballs sobre els envassos vinaters tarraconenses.

Sembla que l'excavació arqueològica va continuar, tot i que lligada a les obres i sempre en períodes breus, almenys entre els anys 1960 i 1963, d'una manera poc regular i potser no controlada directament per Serra Ràfols, que no apareix en els documents d'aquell període. Tanmateix, en el seu dietari, Serra descriu durant l'any 1964 un sondeig efectuat per Mas i Martí Vilà sota la seva supervisió a Sant Boi, en un solar proper a les termes, segurament a l'altre costat del carrer de l'Hospital. A continuació fa referència als materials trobats en un pou de fonamentació obert prop del clavegueró de desguàs de la *sudatio*. Tot seguit explica l'obertura d'un sondeig al carrer de l'Hospital. Finalment, dibuixa un croquis amb els cinc pous de fonamentació oberts sota la direcció de Camil Pallàs, arquitecte cap del Servei de Monuments de la Diputació de Barcelona, que tenia cura de la restauració del conjunt per tal de bastir un edifici d'aixopluc del monument que finalment no es va acabar (Lacuesta, 2002). Les darreres notícies d'aquelles excavacions daten del 1965, quan es van ampliar els pous situats al sud-est i al sud-oest del *caldarium*. En el primer es va trobar un abocador d'àmfores i, a sota, una bona quantitat d'escòria de ferro i restes de paret de pedra seca, i en el segon es va trobar una àmfora local amb la marca IVLI.ANICETI.

La segona intervenció al recinte feta pel Servei de Monuments de la Diputació, aleshores anomenat Servei de Patrimoni Arquitectònic Local, es va iniciar amb una recerca arqueològica. Ja

hem vist la poca informació escrita que es tenia dels primers treballs. D'altra banda, els mosaics de les termes havien estat objecte d'atenció per part d'Albert Balil (1975) i Xavier Barral (1978), i Ferran Puig havia dut a terme un estudi tipològic dels banys (1986). Amb tot, mancaven dades tan importants com la datació de les termes i del forn d'àmfores descobert el 1959. I, per a esmentar dos aspectes cabdals relacionats amb les obres de restauració, s'havia d'esbrinar l'abast de les restes arqueològiques dins el solar on hi havia les ruïnes i s'havia de determinar l'àrea exacta que havia estat afectada per les recerques precedents.

D'acord amb aquest punt de partida, l'objectiu dels treballs va ser palesar l'extensió de les restes arqueològiques dins el solar, la potència que associen els nivells antics i la seva probable continuïtat fora de la finca municipal. A més, interessava determinar la cronologia i l'evolució de la instal·lació termal mateixa, així com la restitució hipotètica de l'edifici. Al mateix temps, es volia esclarir quin havia estat el període de funcionament de la terrisseria romana anterior als banys, i comprovar una sèrie de referències degudes a Serra Ràfols i segons les quals a sota de tot plegat hi havia indicis d'un jaciment ibèric, materialitzats en un estrat cobert per les ruïnes del forn d'àmfores, on van aparèixer escòries de metall (Serra Ràfols, 1962, p. 259-260; Serra Ràfols, 1968, p. 19-21).

En aquell moment, la zona de llevant del conjunt i, sobretot, la de ponent permetien una excavació extensiva, però condicionada greument per la seguretat dels edificis i les vies que envoltaven el recinte. No era així en la zona central, presumptament exhaurida, que implicava una actuació força ingrata adreçada a descobrir completament tots els elements de les ruïnes, a la recerca de testimonis deixats en el decurs de les excavacions antigues. Un cop dutes a terme aquestes intervencions, a la banda de ponent, sobre el terreny natural, es va localitzar un horitzó datable del primer terç del segle II aC, que feia pensar en una ocupació provocada per l'augment del comerç romà a conseqüència del resultat de la Segona Guerra Púnica, i potser gestionada directament pels conqueridors. Tot seguit, es van descobrir les estructures arquitectòniques més antigues, de la primera meitat del segle I aC, associables amb la *pars rustica* d'una vil·la. Aquestes estructures es van seguir utilitzant en el moment següent, quan ja funcionava el centre productor d'àmfores, vincu-

FIGURA 37. L'edifici d'aixopluc de les Termes Romanes de Sant Boi de Llobregat, al peu del turó on s'assenta el Barri Antic. Foto: Jordi Isern, Diputació de Barcelona, Servei de Patrimoni Arquitectònic Local (SPAL), 1997.

lat a la mateixa explotació agrícola. A aquest període correspon un altre forn (núm. 1) descobert en l'excavació en el subsòl del *tepidarium*, que complementava el conegut d'antuvi (núm. 2), situat una mica més cap al sud, sota el *frigidarium*, tot i que no eren coetanis. El primer es va utilitzar entre l'any 30 aC i els anys 20-30 dC, i el segon, entre els anys 20-30 dC i c. l'any 100 dC.

L'excavació també va palesar que, un cop abandonada la producció amforal, en l'indret del jaciment on hi havia els forns es van establir noves dependències de la *pars rustica* de la vil·la, de les quals a penes s'han trobat restes, tot i que van aparèixer els paviments de terra batuda, datats al començament del segle II dC. El següent horitzó descobert ja corresponia a la construcció de les Termes, que es va datar c. l'any 200 dC, gràcies als materials apareguts² dins la profunda trinxera de fundació del mur que tancava els banys pel cantó

de ponent, el qual també es va fer servir per a contenir les terres de la muntanya i formar una terrassa artificial, una de les tres o quatre que devia haver-hi en el vessant meridional del turó en aquella època. Després d'aquesta troballa, l'excavació va ser poc eloqüent, perquè el nivell exterior ponentí del monument va romandre gairebé invariable durant molts anys, llevat d'un petit alçament al segle IV. Al primer quart del segle XVII es va bastir una casa al costat i a sobre de l'edifici dels banys. Aquesta evidència palesa que les Termes van experimentar un abandó molt lent i poc cruent, i que en el moment de bastir-se aquesta casa no romanien colgades i una bona part conservava l'alçària original.

L'any 1998 l'Ajuntament va adquirir la finca veïna de Can Torrents i l'excavació va poder afectar una part de la nova propietat municipal. Així, es va poder descobrir del tot la piscina del *frigidarium* i es van localitzar les restes d'un tercer forn d'àmfores (núm. 3), coetani del localitzat el 1959 per sota de l'*apodyterium* i el *frigidarium* (núm. 2).

2. El «fòssil director» era la *terra sigillata* africana A de la forma Lamboglia 3b1.

FIGURA 38. Interior del recinte de les Termes Romanes de Sant Boi de Llobregat des de llevant. En primer terme, el *frigidarium* pavimentat amb un mosaic, sota el qual es troben les ruïnes de la cambra de foc del forn número 2 i probablement una gran part del forn número 1. Foto: Jordi Isern, SPAL, 1997.

ELS FORNS

L'any 1990 vam donar a conèixer un avanç dels resultats de l'excavació que llavors es duia a terme, el qual vam anar completant en treballs posteriors (López Mullor, 1990, 1995, 1998 i 2009, i Martínez, Buxeda i López Mullor, 2006). En aquella primera ocasió es va presentar el forn número 2, descobert en les primeres excavacions però que havia romàs pràcticament inèdit fins aleshores. Poc després, un dels sondeigs va aportar una informació fonamental per a l'estudi de la *figlina*, ja que, a més d'ajudar-nos a precisar la datació del forn ja conegut, va proporcionar el descobriment d'un altre forn més antic (núm. 1). Les restes d'aquest darrer es van trobar força arrasades, tot i que perfectament reconeixibles i amb la particularitat que les ruïnes del forn número 2 hi recolzaven. Tanmateix, no en vam poder traçar la planta exacta, ja que només es va descobrir una de les parets perimètriques; la resta deu ser sota el mosaic del *frigi-*

darium del recinte termal, que roman *in situ*. A més, a l'entorn septentrional de les termes es van trobar les ruïnes d'un tercer forn, bessó del número 2.

Com hem vist, el forn número 2 es troba a sota del *frigidarium* i de l'*apodyterium*. És de planta rectangular, d'un tipus molt freqüent en els centres productors d'àmfores romanes descoberts a Catalunya. Les seves restes només abracen una part de la cambra de foc i del *praefurnium*. Com se sap, aquests elements solen salvar-se de l'arrasament patit per les parts més enlairades, com la graella i sobretot la cambra de cocció, ja que, en molts casos, estan encabits en el terreny natural i, sense excepció, són de materials més sòlids que les parts altes. El forn es va bastir a base de tovot, folrat amb argila per la banda que dóna a la cambra de combustió. Aquesta vegada, però, en comptes d'estar retallat directament en el terreny, es trobava envoltat d'unes parets perimètriques de pissarra local. Aquesta circumstància, que va donar una consistència més gran a la construcció,

FIGURA 39. Testera occidental de les Termes Romanes de Sant Boi de Llobregat, sota la qual s'observen, en primer terme, una petita bassa de decantació i la part baixa de la paret de ponent del forn número 1, i en segon terme, les ruïnes de la paret oest del forn número 2.

Foto: A. López Mullor, SPAL, 1990.

es deu, sens dubte, al fet que el forn tallava una sèrie d'estrats i estructures anteriors i no recolzava en el terreny natural.

Una altra característica peculiar és la manca aparent d'arrencaments d'arcs laterals en els dos compartiments que componen la cambra de foc. Només n'hi ha a l'entrada que connecta amb el *praefurnium*, on s'obre una arcada la llum de la qual és igual a l'amplària del laboratori de foc. Aquesta configuració podria significar que la graella recolzava en una *spina* o suport massís central i, a més, en dues voltetes de mig canó. Això no obstant, d'acord amb les restes que s'insinuen en l'*spina*, sembla que els arrencaments esmentats sí que hi eren, però van ser suprimits ja a l'època antiga en una reparació de l'enginy. Un arranjament semblant s'ha evidenciat, per exemple, en un dels forns del centre productor

d'àmfores de Darró (Vilanova i la Geltrú), coetani del de Sant Boi (López Mullor, 1986-1989, p. 68-69).

El forn es va trobar en el sondeig obert a ponent del recinte de les termes el 1989. Les seves restes estaven força arrasades, tot i que eren perfectament reconeixibles, amb la particularitat que les ruïnes del forn número 2 hi recolzaven. Tanmateix, no se'n va poder traçar la planta exacta, ja que només es va trobar una de les parets perimètriques. La resta deu romandre sota el mosaic del *frigidarium* del recinte termal. La disposició i l'aparell d'aquesta paret, però, indiquen que aquesta estructura era molt semblant al forn número 2, tantes vegades esmentat: de planta rectangular, amb el *praefurnium* en un dels costats més petits, l'oposat al que s'ha descobert, i amb un folre de carreus de llicorella que envoltava el recinte bastit de tovots. Cal suposar que, com en l'altre enginy, la cambra de foc estava subdividida per una *spina* central i coberta amb arcs i revoltons on recolzava la graella. L'excavació va permetre establir la cronologia de tots dos forns. Així, se sap que el forn número 1 té un *terminus post quem* de c. l'any 30 aC i fou arrasat entre els anys 20 i 30 dC, en bastir-se el forn número 2, i que aquesta segona instal·lació va ser abandonada cap al final del segle I dC.

En el decurs de la darrera campanya d'excavació duta a terme a l'entorn septentrional de les termes, van aparèixer indicis d'un tercer forn (F3). Era coetani del forn número 2, respecte

FIGURA 40. Vista des del *praefurnium* de l'embocadura de la cambra de foc del forn número 2, situada sota la part meridional del *frigidarium* de les Termes de Sant Boi de Llobregat.

Foto: A. López Mullor, SPAL, 1990.

FIGURA 41. Compartiment meridional de la cambra de foc del forn número 2. A l'esquerra, les ruïnes de l'*spina*, a la dreta, la paret lateral sud, i al centre, un sitja medieval o moderna amb la seva tapadora de pedra. Foto: A. López Mullor, SPAL, 1990.

FIGURA 42. Fragments d'àmfora trobats en les excavacions dels anys 1989-1991. A dalt i a l'esquerra, llavi de la forma Pascual 1 amb la marca IVLIANICETI; a baix i a l'esquerra, pivot de la forma Dressel 2-3 amb la marca SOS; a la dreta, pivot de la forma Dressel 2-3 amb la marca QVA i un grafit en forma d'essa fet abans de la cocció. Foto: M. Baldomà, SPAL, 1991.

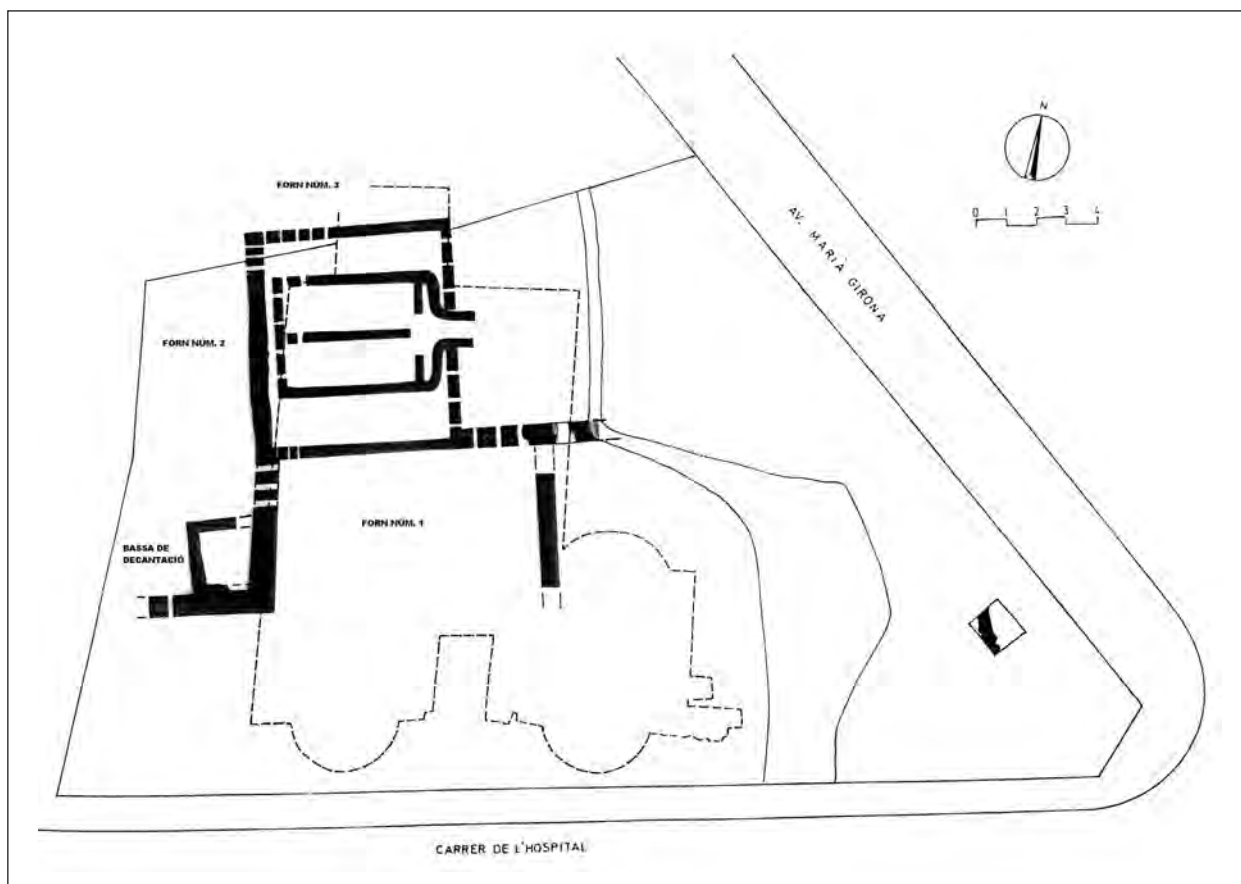

FIGURA 43. Planta general esquemàtica de les ruïnes del centre productor d'àmfores localitzat a sota i a l'entorn de l'edifici de les Termes Romanes de Sant Boi de Llobregat. S'hi observa la col·locació dels forns (F1 a F3) sota el *frigidarium* i la *cella piscinalis* de les Termes.

del qual estava col·locat en bateria, i només se'n va localitzar la paret meridional, mitgera amb la d'aquell, així com unes petites restes de la graella. Val a dir que tant la funció com la cronologia s'han de suposar idèntiques a les de l'enginy veí.

LA PRODUCCIÓ

El centre de Sant Boi de Llobregat va produir àmfores de les formes Pascual 1 (figures 44-46) i Dressel 3 o Dressel 2-4 (figures 44, 47 i 48), dit amb la fórmula habitual però menys exacta. De les primeres, ja se'n tenia notícia a través d'un treball de R. Pascual en què també s'esmentava la possibilitat de l'existència de les segones.³ La nostra excavació va confirmar àmpliament la

3. Pascual, 1977, p. 50, fig. 2.2; informacions del mateix autor, que assenyalen l'aparició de la marca QVA, van ser recollides a Corsi-Sciallano i Liou, 1985, p. 55.

manufectura de totes dues, de les quals s'han localitzat milers de fragments. També s'hi va trobar el tipus Dressel 7-11, d'una manera, però, sumament esporàdica, tot i que aquests envasos no són estranys a la franja costanera mediterrània de la *Tarraconensis*, ja que se n'ha constatat la producció a Llafranc (Palafrugell),⁴ el Collet de Sant Antoni (Calonge),⁵ Can Lloverons (Castell-Platja d'Aro)⁶ i Fenals (Lloret de Mar),⁷ així com, probablement, a Empúries,⁸ on adopten el tipus Dressel 8. De la forma 7-11 es coneixen sengles fragments als centres de Can Balençó (Argentona)⁹

4. Nolla, Canes i Rocas, 1982, p. 170-173, fig. 14 i 17; Llinàs i Sagrera, 1993, p. 108 i 126; Barti i Plana, 1993a; Barti, Plana i Tremoleda, 2004.

5. Nolla *et al.*, 2004, p. 193-200.

6. Nolla, 2002, p. 40-46.

7. Buxó i Tremoleda, 2002.

8. Tchernia, 1971, p. 65; Pascual, 1974, p. 139-144; Nolla, 1974-1975, p. 181-182 i 191-192; Tremoleda, 2000, p. 126-128, fig. 101-114 i 121-127; Tremoleda, 2006; Aquilué, 2006.

9. Còdex 1995, fig. 9.4.

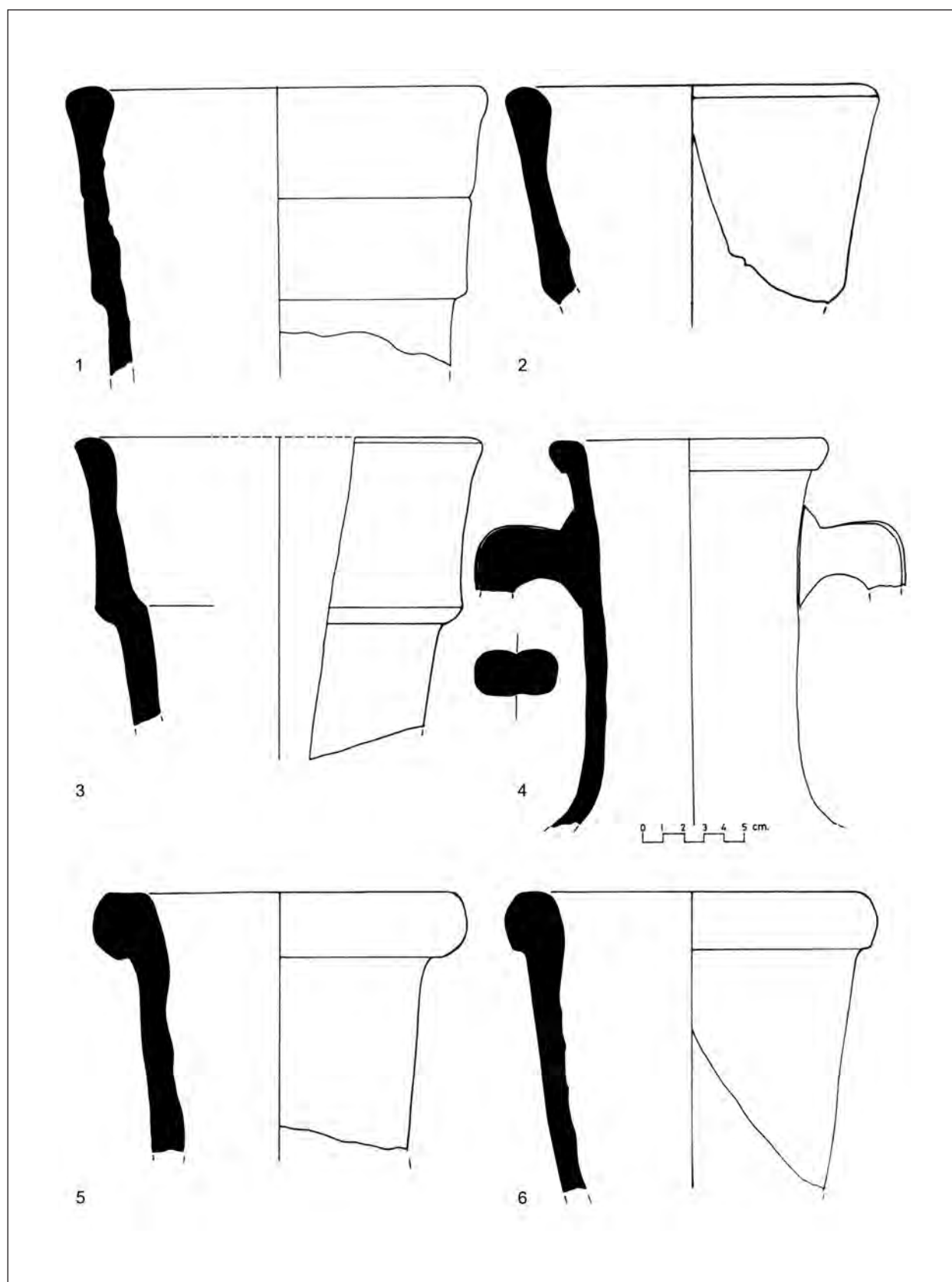

FIGURA 44. Àmfores Pascual 1A (1-3) i Dressel 3A (4-6) trobades en el decurs de la campanya d'excavació del 1990 al centre productor de Sant Boi de Llobregat.

i Sant Pol de Mar.¹⁰ També n'hi ha a Can Tintorer (el Papiol),¹¹ molt a prop de Sant Boi de Llobregat. D'altra banda, es troba en quantitats notables a Darró (Vilanova i la Geltrú).¹² També se n'ha identificat en diverses *figlinae* de les comarques tarragonines: el Vilarenc (Calafell),¹³ el Mas d'en Gras¹⁴ i la Canaleta (Vila-seca),¹⁵ el Mas de Gomandí o Mas del Coll (Riudoms),¹⁶ la Boada¹⁷ i els Antigons (Reus),¹⁸ l'Audemina (Tivissa)¹⁹ i el Mas del Catxorro (Benifallet).²⁰ A més, cal fer referència a la seva aparició a la Secuita (Tarragonès) en la primera meitat del segle I dC, on no és segur que es produís.²¹ D'altra banda, s'han estudiat centres productors al Mas d'Aragó (Cervera del Maestrat, Castelló)²² i al Grau Vell de Sagunt.²³ El de la Punta de l'Arenal (Xàbia, Alacant)²⁴ sembla dubtós. A Eivissa es va fer una imitació ben coneguda, la forma PE 41, definida fa anys.²⁵

A. Desbat i A. Schmitt (1998, p. 349-355, fig. 1-3) van publicar la troballa, a La Muette (Lió) i Saint-Roman-en-Gal (Vienne), d'unes peces de la forma Dressel 12 amb la marca SEX.DOMITI, datades entre els anys 20 aC i 15 dC, per a les quals es va determinar mitjançant anàlisis químiques un possible origen a la Tarraconense, però no pas a Tivissa. Tot i que els autors citats presenten probables paral·lels a Dangstetten i als derelictes Cap Béar 3 i Sud-Perduto —aquests darrers, considerats tradicionalment com a bètics—, de moment a casa nostra no en coneixem

cap. L'aparició de la marca SEX.DOMITI a la bòbila de la Canaleta (Vila-seca) ha fet pensar que també es devia utilitzar en aquest centre (Gebellí, 1996, p. 76). Això podria significar que les àmfores trobades a la regió de Lió —potser tarraconenses, però no de l'Aumedina— procedien d'aquest indret. De moment, però, tot això està una mica mancat de proves materials. A la Gàl·lia narbonesa també es coneix una petita producció d'àmfores Dressel 7-11, constatada a Sallèles d'Aude i probable a Velaux-Moulin du Pont i Sigean. Cal tenir present que en tots els casos es tracta d'*officinae* situades terra endins, encara que no gaire allunyades d'albuferes. És per això que s'ha pensat que aquests envasos devien contenir salses de peix (Laubenheimer, 1985, p. 318 i 407, fig. 176).

A més de les àmfores, com passa sovint en aquesta classe d'instal·lacions, és notòria la producció de ceràmica comuna i de material de construcció, entre el qual cal destacar les tègules i els ímbrexs, o els elements de tambor de columna. Les pastes de tots aquests productes, incloent-hi les àmfores, són homogènies però no uniformes, ja que se'n distingeixen tres grups: el primer presenta un color rogenc, semblant al dels envasos del Maresme, encara que un xic menys intens, i té desgredant de quars, principalment; el segon es caracteritza per la pasta beix o groguenca, amb desgredant de grandària variable, generalment calcari o de quars i amb alguns punts de mica lluenta; el tercer grup presenta la superfície bicolor, amb l'exterior beix o groguenc i l'interior vermellós, i el desgredant també és heterogeni. S'ha de remarcar que predominen, de bon tros, els fragments de pastes clares.

No podem estendre'ns gaire a tractar la morfologia dels contenidors de les altres formes, ja que a penes en vam trobar de sencers. L'excavació de la part del jaciment que restava intacta no va permetre el descobriment de testers grans. Això comporta que puguem presentar diversos exemples de llavis, nanses, espatlles i pivots, però també que manquin exemplars complets (figura 44). L'única àmfora Pascual 1 sencera que posseïm és la que ja va publicar el creador d'aquest tipus (figura 49), conservada avui al Museu de les Termes Romanes de Sant Boi (Pascual, 1977, figura 2.1, 4 i 8). De la forma Dressel 2-3 mostrem alguns dels fragments que van aparèixer en gran nombre en les nostres excavacions. S'ha d'afegir, a més, un fragment de

10. Arqueociència, 1995, fig. 3.1.

11. Julià *et al.*, 1989, p. 293.

12. Vegeu la darrera aproximació a la qüestió a López Mullor, 2009.

13. Revilla, 1994, p. 116; Revilla, 2003, p. 293.

14. Jàrraga, 2003, p. 117-118.

15. Massó, 1998, p. 285; Jàrraga, 1998, p. 433; Gebellí, 1996; Gebellí, 1998.

16. Massó, 1998, p. 284; Jàrraga, 1998, p. 433.

17. Producció probable de Dressel 7-11: Massó, 1998, p. 283-285; Jàrraga, 1998, p. 433.

18. Massó, 1998, p. 283-285; Jàrraga, 1998, p. 433.

19. Tchernia, 1971; Tchernia, 1976, p. 973-979; Nolla, Padró i Sanmartí, 1979; Nolla, 1980, p. 193-218; Revilla, 1993; Revilla, 1995.

20. Izquierdo, 1993.

21. Carreté, Keay i Millet, 1995; Berni, 1997, p. 81.

22. Borràs, 1987-1988, p. 390, fig. 7; Fernández Izquierdo, 1991, p. 113; Fernández Izquierdo, 1995, p. 212 i 215. Tradicionalment, aquest centre s'ha associat més aviat amb les produccions de l'àrea catalana, atesa la situació geogràfica, la cronologia i el repertori de formes produït.

23. Aranegui, 1978, fig. 8-10.

24. Aranegui, 1981, p. 533-534, lám. III.2 i 4.

25. Guerrero, 1981, p. 218; Ramon *et al.*, 1982, p. 223-229.

gera amb la marca QVA a l'arrencament inferior de la nansa, publicat per M.-Ll. Barreda (1989, p. 470-471, fig. 2), el qual planteja la presència de recipients de mida mitjana degudament segellats, cosa que podria suggerir l'envasament i el transport d'altres begudes espirituoses, a més del vi.

DATAció DELS TIPUS

PASCUAL 1

Tot i que la proporció entre les diferents formes d'àmfores varia sensiblement a través del

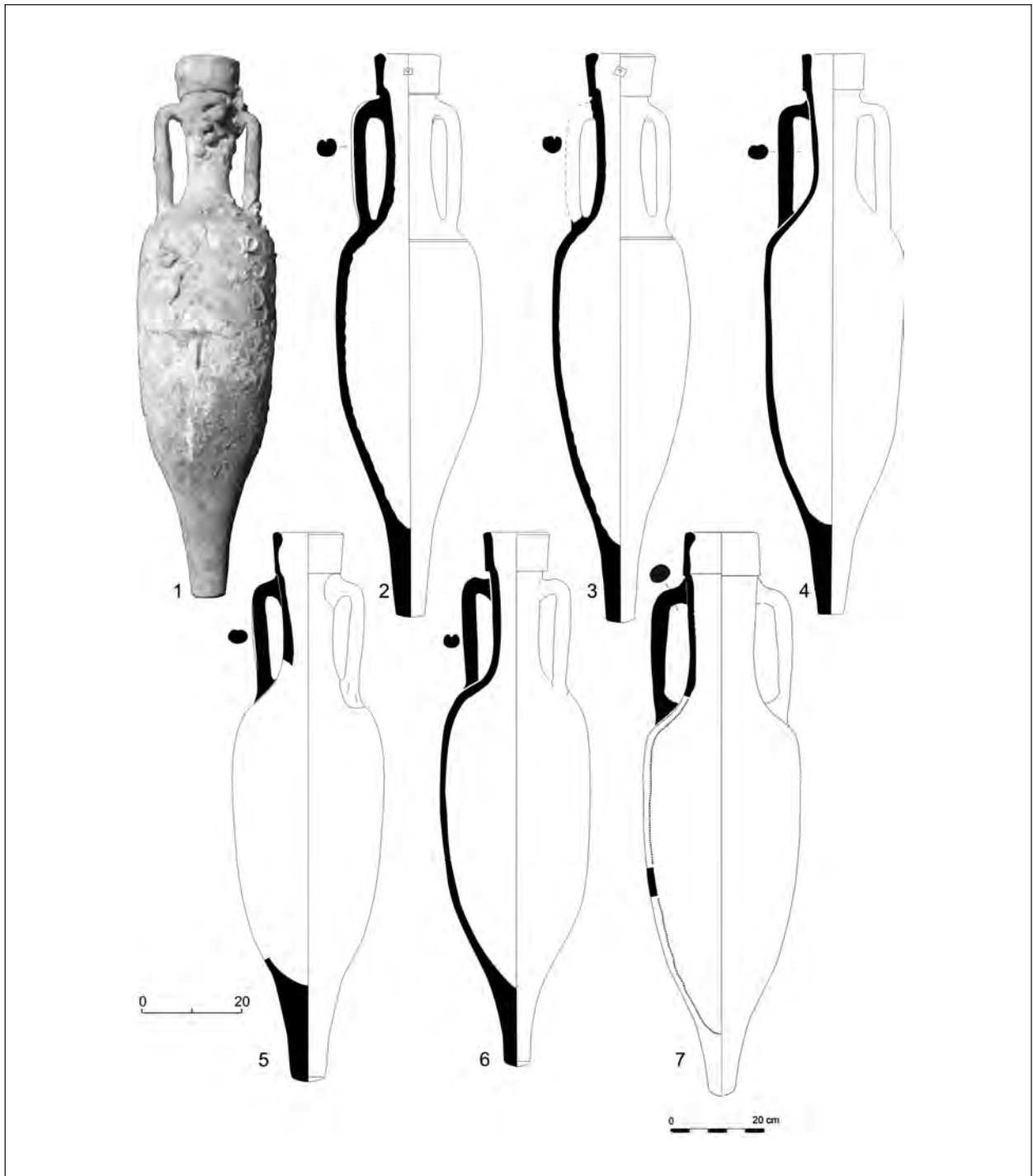

FIGURA 45. Tipologia de les àmfores Pascual 1A produïdes a Catalunya, segons López Mullor i Martín, 2007. Peces senceres.

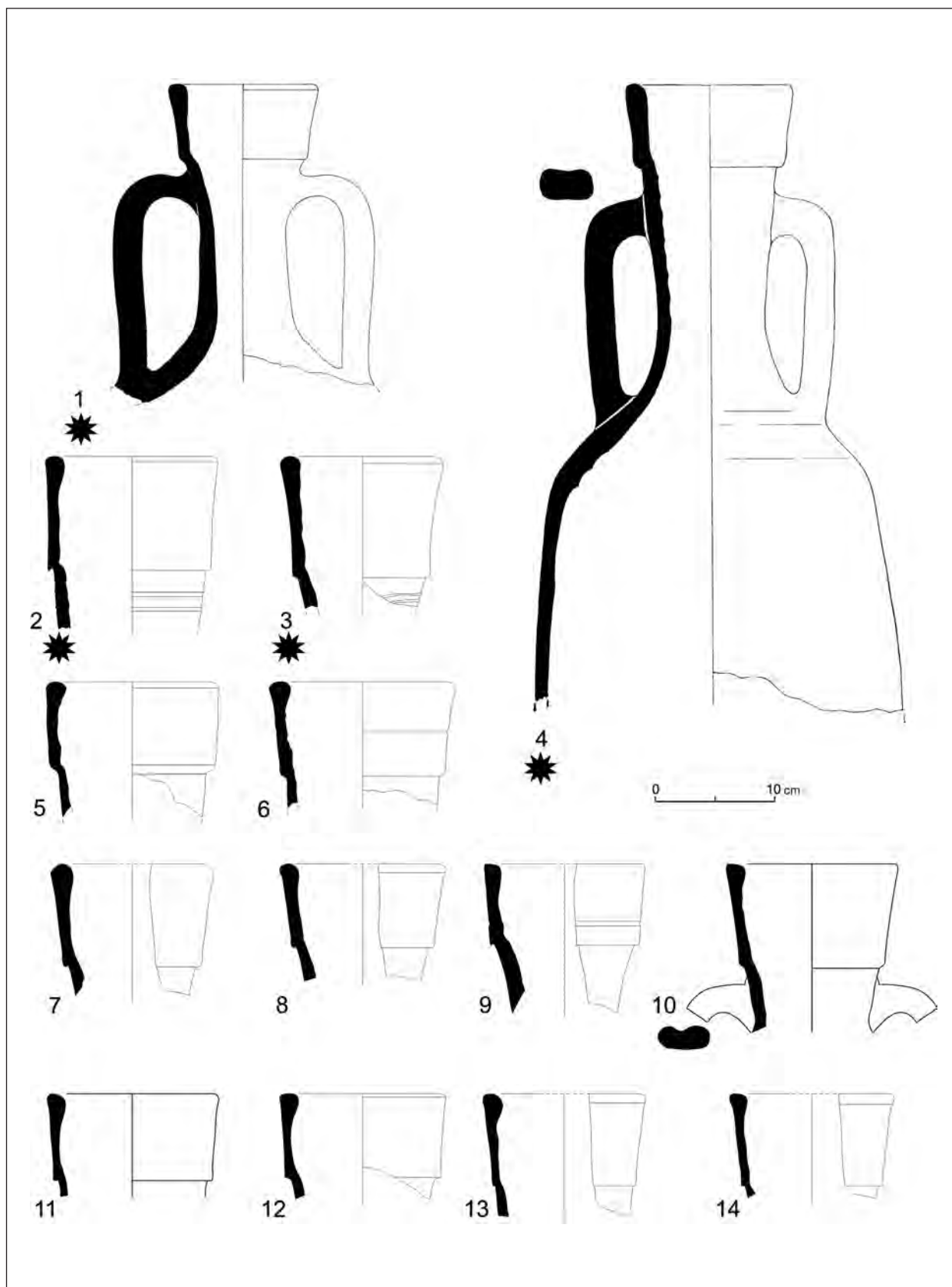

FIGURA 46. Tipologia de les àmfores Pascual 1 A produïdes a Catalunya, segons López Mullor i Martín, 2007. Fragments. Les peces de Sant Boi de Llobregat hi apareixen senyalades amb una estrella.

temps i que la presència de la Dressel 7-11 és simbòlica, s'ha comprovat que, cap als anys 20-30 dC, el forn número 1 restà inactiu i a l'estrat que s'hi va col·locar per a amortitzar-lo hi havia una mostra d'àmfores locals, forçosament aleatòria però indicativa de la producció desenvolupada fins llavors dins aquesta primera instal·lació. Aquesta mostra contenia un 95,7 % de fragments de la forma Pascual 1, entre els quals n'hi havia un que portava la marca IVLI·ANICETI al llavi, i un 4,3 % de fragments de la forma Dressel 2-3.

Contràriament, dins l'horitzó estratigràfic G, de cap a l'any 50 dC, que correspon a un moment en què els forns números 2 i 3 funcionaven a ple rendiment, els percentatges de fragments de cadascuna de les formes eren: el 29,7 % de Pascual 1 i el 70,3 % de Dressel 2-3, i s'hi va trobar una marca SOS sobre un pivot de Dressel 2-3. Cap al final del segle I dC, en els fragments d'àmfores localitzats a l'horitzó H, que segellava el forn número 2, la proporció entre les formes era: un 44,6 % de Pascual 1, un 54,8 % de Dressel 2-3 i un 0,5 % de Dressel 7-11. També hi van aparèixer les marques ANT, QVA i THEOP, sempre sobre pivots de Dressel 2-3.

Aquestes dades indiquen el fort predomini de la producció de la forma Pascual 1 en un moment (20-30 dC) en què les exportacions de vi laietà cap a la Gàl·lia encara eren importants però començaven a minvar. També palesen la forta reducció de la manufactura d'aquest tipus cap a mitjan segle I, però no pas la seva desaparició. De fet, a Badalona s'ha constatat que, a mitjan segle I, la forma Pascual 1 representa el 61 % de les troballes, al davant de la Dressel 2-3, que només arriba al 39 % (Comas, 1987). A Darró, per la seva banda, el tipus Pascual 1 és present, com també passa a Sant Boi, fins a l'abandó de la *figlina* (López Mullor, 2009). Tot i que és legítim pensar que l'estrat d'abandonament podria haver estat compost de materials de rebuig aplegats aquí i allà, per tal de colgar les instal·lacions, i per tant poc significatius, els paral·lels que veurem tot seguit indiquen que la producció d'aquest tipus continuà a casa nostra fins ben avançat el segle I i que també arribà a indrets llunyans, tot i que en quantitats molt inferiors a les del període d'esplendor, que abraça del 30 aC al 30 dC.

D'aquesta manera, a la Gàl·lia, tal com han sostingut diversos autors francesos (Bats, 1987, p. 141; Desbat, 1987, p. 408) i d'aquí (Miró, 1987,

p. 142, 252 i 256-257; Comas, 1998a, p. 220-221), a partir del període tiberià, els indrets on arriba aquest material es concentren a la costa septentrional i desapareixen al centre i al sud. Segons Miró (1988, p. 197-199), aquesta distribució podria indicar que llavors el vi laietà només estava de pas per una gran part del territori gàl·lic, ja que es dirigia cap a la Bretanya i Britània. Comas (1998a, p. 220-221) s'afegeix a aquesta teoria i indica que:

[...] amb la desaparició de l'eix Aude-Garona i amb la pèrdua del paper principal de Toulouse com a centre vital del tràfic, es busqués una via alternativa en el Loira. Aquest desviament fluvial, a banda de proveir d'àmfores Pascual 1 la Bretanya, fóra el vehicle més ràpid per transportar el vi laietà cap a les Illes Britàniques, on sabem que també es documenten les àmfores Pascual 1 en un moment avançat del segle I. A *Camulodunum* (Colchester) o Bagendon (Gloucestershire), per exemple, entre el 20 i el 65. (Hawkes i Hull, 1947, 20-65 dC; Williams, 1981, p. 130, 20-50 dC. *Loc. cit.*, Miró, 1988, p. 139)

Exponents d'aquesta perdurabilitat, encara que el canvi de ruta no s'acabi de veure clar, poden ser les troballes d'Auterive (Haute-Garonne), del tercer quart del segle I;²⁶ Saintes (Charente Maritime), entre el 30 i el 60 dC;²⁷ Rennes (Ille-et-Villaine), entre el 20-30 i el 30-40 dC;²⁸ Quimper, 10 aC-70 dC; Concarneau, 30-60 i 50-80 dC, i Fouesnant, 60-90 dC, tots tres jaciments a Finistère,²⁹ a més dels dos britànics esmentats.

Aquesta producció relativament intensa a mitjan segle I podria tenir la destinació bretona i britànica ja assenyalada. Tot i això, s'ha de tenir present que en altres zones més llunyanes el comerç de Pascual 1 és constant, almenys fins al començament dels flavis. És el cas del *limes* germànic, on la forma és present durant una gran part del seu període de producció. Per exemple:

26. Latour, 1966, p. 33, fig. 6.6, 7 i 8, amb terra sigil·lada gàl·lica (TSG) decorada i llànties Ponsich II; Bouscaras, 1974; Gianfrotta, 1982, p. 479.

27. Lauranceau, 1988.

28. Labaume, Le Cloirec i Simon, 1997, p. 127, fig. 8.

29. Galliou, 1984, p. 32, 40-70 dC; Sanquer, 1975, p. 361-362, primera meitat del segle I dC (*loc. cit.*, Miró, 1988, p. 134-137); Robic i Le Bihan, 1997, p. 150-151, 160 i 175, l'àm. 2, 19 i 36-37, des del 10 aC fins al final del principat de Tiberi o el començament del de Claudi. Per als dos darrers indrets, cf. Miró, 1988, p. 134-137.

Goeblingen-Nospelt, c. 20 aC,³⁰ Magdalensberg, Tiberi-Claudi.³¹ A *Carthago*, s'hi palesa des d'un moment primerenc, però sembla que a l'època flàvia ja és residual.³² A Mallorca també es coneixen troballes del període d'expansió màxima del tipus,³³ tot i que n'hi ha d'altres que abracen des de Claudi fins als anys 60-70.³⁴

Aquesta última data és la que sembla que assolí el comerç d'aquesta classe d'àmfores a la vall de l'Ebre, i recolza en algunes dades conegudes fa temps³⁵ i en altres de més recents que, fins i tot, suggereixen l'aturada del comerç un xic abans. M. Beltrán Lloris, el 1987, es feia ressò de la seva hipòtesi, expressada d'una manera extensa el 1982, segons la qual situava la producció de Pascual 1 «en la etapa augustea anterior a la Era, hasta la mitad de la primera centuria después, en términos generales». Per a això, posava com a exemple diversos jaciments aragonesos, entre els quals destacaven la Casa de los Pardo (Saragossa), amb un *terminus ante quem* (t. a. q.) dels anys 14-12 aC, el Poyo del Cid (San Esteban, Terol) i *Celsa* (Velilla de Ebro), amb un t. a. q. del final del principat de Claudi.³⁶ En la bibliografia més recent, el mateix autor, amb més dades, subscriu, en primer lloc, que la forma Pascual 1 va arribar a la vall de l'Ebre als anys 30 aC. En segon lloc, dedueix que s'hi va consumir fins a l'etapa de

Tiberi, en què va desaparèixer gradualment, tal com han sostingut Tchernia, Miró i Revilla en parlar de la producció d'aquesta forma,³⁷ o Desbat en palesar la seva presència a la Gàl·lia, un dels principals llocs de consum.³⁸ Potser, però, la desaparició no va ser tan radical. A *Celsa* (Velilla de Ebro), tot i que el tipus és molt poc abundant, hi apareix des del 20 dC fins al nivell 6-7, de c. l'any 68 dC.³⁹ La datació més enllà del principat de Tiberi i concretament de mitjan segle I també es constata al Torreón (Ortilla, Osca).⁴⁰ Aquestes dades semblen palesar que, després d'arribar a la vall de l'Ebre des d'un moment primerenc, el tipus Pascual 1 s'hi continuà comercialitzant fins a mitjan segle I o, com a màxim, un decenni més tard.

Tret d'una possible aturada de la producció de Pascual 1 a Llafranc i Fenals a l'època de Tiberi,⁴¹ sembla que el cessament més clar de l'activitat d'alguns centres, que manufacturaven aquesta forma conjuntament amb la Dressel 2-3, s'ha de situar, com a mínim, en el període 60-70 dC. Ho vam comprovar fa temps a les terrisseries del Muijal-el Roser (Calella) i del Mas Carbotí (Tossa),⁴² i darrerament se n'hi han sumat d'altres, com les Alzines, al terme mateix de Tossa,⁴³ el Collet (Sant Antoni de Calonge),⁴⁴ Malgrat de Mar⁴⁵ o Can Feu, a Sabadell.⁴⁶ Això ens ha de fer pensar que en aquella època —per cert, anterior als tan comentats decrets de Domicià⁴⁷— va tenir lloc un primer abandó de *figlinae*, lligat sens dubte a un alentiment molt important de l'activitat exportadora dels centres catalans. La producció, però, no es va aturar de sobte a tot arreu. Per tant, podem concloure que, a partir dels anys 60-70 de la nostra era, la producció de la forma Pascual 1

30. Reinert, 1992, p. 73, fig. 6, tomba B.

31. Bezeczky, 1998, p. 364-365, fig. 2.2-3.

32. Martin-Kilcher, 1998, p. 512-513, fase I: entre 40-20 aC i 20-30 dC; fase II: entre 30 i 70 dC: «Quelques rares Pascual 1, probablement déjà résiduelles, et surtout des Dressel 2/4».

33. *Pollentia* (Alcúdia). Cerdà, 1999, p. 103, fig. 64a, t. p. q. 10-15 dC; p. 103, fig. 64b, 10-25 dC, marca REG procedent del Sot del Camp (Sant Vicenç de Montalt); p. 105, fig. 64d, segon quart del segle I dC. Vegeu-ne altres, sense datació, en les figures 64 i 65 i en les p. 106-107. En el mateix jaciment, segons Rivas, 2004, p. 127-132: Pascual 1, 56 %; Dressel 2-3, 4,5 %; PE 18, 4,5 %; context dels anys 10 aC-37 dC.

34. Palma de Mallorca, carrer de la Puresa. Segons López Mullor, Estarellas, Merino i Torres, 1996, p. 250-252, fig. 12.1 i 13.2, ca. 40 dC: Pascual 1, 42 %; Dressel 2-3, 9 %; Dressel 7-11 tar, 9 %; PE 18, 7 %. Na Guardis (Colònia de Sant Jordi): Guerrero, 1984, p. 26-28, fig. 7, dins un context —probablement un derelict— del període 60-70 dC, acompanyat d'àmfores ebusitanes tardanes i TSG Drag. 29C i Drag. 30; Guerrero, 1985, p. 229.

35. Beltrán Lloris, 1982, pàssim; Beltrán, 1987, p. 56-58, fig. 12; Beltrán Lloris, 1990, p. 220 i seg., fig. 109. Consum a la vall de l'Ebre posterior a mitjan segle I; indicat a López Mullor, 1998a, notes 13 i 56.

36. Beltrán Lloris, 1979, p. 952, fig. 7-8; Beltrán, 1982, p. 325, fig. 3-4; Beltrán, 1987, p. 56-57.

37. Tchernia, 1986, p. 144; Miró, 1987, p. 252; Miró, 1988, p. 123-144; Revilla, 1993; Revilla, 1995.

38. Desbat, 1987, p. 408.

39. Beltrán Lloris, 1982, p. 325.

40. Sánchez Nuviala i Paz, 1984, fig. 16.113b.

41. Buxó i Tremoleda, 2002, p. 188: «En tot cas, no sembla que es fabriquessin més enllà del regnat de Tiberi». Les Pascual 1 a Fenals i Llafranc cobrien el darrer terç del segle I aC.

42. López Mullor, 1985, p. 203-205; López Mullor, 1989, p. 237-240; López Mullor, 1990, n. 6 i 9; López Mullor, Zucchiello i Fierro, 1985.

43. Anglada et al., 1998, p. 438-443.

44. Nolla et al., 2004, p. 193-200.

45. Burjachs et al., 1987, p. 224-228.

46. Carbonell i Folch, 1998, p. 289-290. Cessament de la producció de vi per a l'exportació entre el 50 i el 80 dC.

47. Síntesi interessant a Tchernia, 1986, p. 221-233.

decaigué radicalment, tot i que sembla que no es detingué del tot, almenys durant un o dos centenars. Potser continuà només en uns quants centres, relegada a un consum principalment local.⁴⁸

DRESSSEL 2-3 I 7-11

L'aparició de les àmfores Dressel 2-3 a Sant Boi té lloc en el període en què funcionava el forn número 1, entre c. l'any 30 aC i els anys 20-30 dC, tot i que no en podem precisar el moment exacte. En el derelictes Grand-Ribaud D es va descobrir una àmfora d'aquesta forma amb les marques QVA i SOS, totes dues documentades al nostre centrei també a Can Tintorer. La data del darrer decenni del segle I aC que es va atribuir al seu naufragi⁴⁹ entra dins l'arc cronològic que hem establert per al forn número 1 i indica molt bé que aleshores ja s'hi produïa aquesta classe d'envasos.⁵⁰ Per tant, les àmfores Dressel 2-3 i Dressel 2-4 —aquesta darrera denominació és la més estesa, però trobem més escaient la primera—⁵¹ produïdes al territori de la Catalunya actual situen l'aparició en els mercats cap als anys 15-10 aC. Experimenten una expansió notable, tant en la meitat nord de la península Ibèrica —encara que també arriben al sud en molta menys quantitat⁵²— com a les Balears, la Gàl·lia, la Britània, el *limes* germànic i sobretot Itàlia, la qual experimenta el punt àlgid entre l'època de Tiberi i un

xic més enllà de mitjan segle I dC.⁵³ Entre l'any 60 i el 70 dC, algunes *figlinae* resten abandonades, com ja hem assenyalat més amunt, cosa que fa pensar en una possible disminució de la producció que no devia ultrapassar gaire la data final de la majoria dels derelictes localitzats en la ruta cap a la costa tirrènica d'Itàlia.⁵⁴ Malgrat tot, és un fet comprovat que, al llarg del període flavi i fins i tot al començament del segle II, aquesta forma se segueix constatant en diversos llocs tant pel que fa a la producció com pel que fa al consum.

Cal afegir que, com alguns autors han explicat a bastament, la producció valenciana de Dressel 2-4 és més tardana que la catalana de Dressel 2-3.⁵⁵ Sembla que la producció s'inicià a l'època de Neró i perdurà fins al tercer quart del segle II. D'altra banda, com és sabut, les àmfores d'aquella procedència són clarament diferenciades des del punt de vista tipològic, ja que, a més de posseir pastes diferents, el perfil és una mica més esvelt i, sobretot, la boca és més oberta, amb el llavi girat cap enfora.⁵⁶ Dins aquesta àrea, el centre del Mas d'Aragó (Cervera del Maestrat) podria representar una excepció, probablement per la seva vinculació als centres situats una mica més al nord, tant pel que fa al repertori de formes produït (Pascual 1, Dressel 2-3, Dressel 7-11 i Oberaden 74) com pel que fa a la cronologia d'aquestes.⁵⁷ També s'han palesat produccions de la forma Dressel 2-3 a la Gàl·lia, relativament abundants, i a Cartago.⁵⁸

48. P. ex., pel que fa a Llafranc, vegeu Llinàs i Sàgrera, 1993, p. 108, 110 i 117. A l'època de Vespasià, la Pascual 1 hi continua present, per bé que la majoria dels fragments identificables pertanyen a la forma Dressel 2-3. També es documenta a les èpoques de Domicià i Trajà, sobretot en la segona amb caràcter residual. A Empúries és datada fins als anys 70-80 dC; vegeu Aquilué *et al.*, 1984, p. 291. Miró (1988, p. 118) ja va plantejar la probabilitat d'una difusió de la forma només regional a la darrereria de la producció.

49. Hesnard *et al.*, 1988, p. 56 i 145, lám. XXIV, TA 7.

50. Fa uns anys (López Mullor, 1998b) vam donar a conèixer una àmfora Dressel 2-3 procedent d'Empúries datada al darrer decenni del segle I aC. D'altra banda, segons Albert Martín, el material inèdit procedent dels abocadors del Mjal-el Roser (Calella) i de Ca l'Arnau (Cabrera de Mar) palesa una datació inicial per a la producció de la Dressel 2-3 lleugerament anterior a la d'Empúries. Cal tenir en compte, però, que els exemplars primerencs d'aquests jaciments són d'un tipus més arcaïtzant que no pas la Dressel 2-3 tarraconense que es troba habitualment.

51. López Mullor i Martín Menéndez, 2007.

52. Cf. Bernal, 2007. Vegeu Bejarano, 2005, p. 137-138, fig. 6.6, u. e. 60, amb Drag. 29/37 i 24/25, una troballa recent a Mèrida.

53. Per a la difusió del tipus, cf. Tchernia, 1971, 1976 i 1986; Fariñas, Fernández i Hesnard, 1977; Pascual, 1984; Miró, 1987; Miró, 1988, p. 145-159; Siradeau, 1988; Remesal i Revilla, 1991; Baudoux, 1992; Revilla i Carreras, 1993; Gebellí, 1998.

54. Els més tardans són els de Grand-Rouveau (Corsi-Sciallano i Liou, 1985) i Diano Marina (Corsi-Sciallano i Liou, 1985; Pallarés, 1975-1981 i 1987; Dell'Amico i Pallarés, 2005).

55. Vegeu les síntesis recents a Aranegui, 2007; Gisbert, 2007. Treballs anteriors: Enguix i Aranegui, 1977; Aranegui, 1981, p. 529-538; Aranegui i Mantilla, 1987, p. 100-104. Dénia: Gisbert, 1987, p. 104-118; Gisbert, 1998.

56. *Saguntum* (Aranegui, 1991), Xàtiva (Martínez García, 1989), *Dianium* (Gisbert, 1998, síntesi més recent).

57. Cf. Borràs, 1987-1988; Borràs i Selma, 1989; Fernández Izquierdo, 1995; Márquez i Molina, 2005.

58. Gàl·lia: centres de Corneilhan (Béziers) (Laubenheimer i Widemann, 1977, p. 58-82); Velaux-Moulin du Pont (Tchernia i Villa, 1977, p. 231-239); Velaux-Plaine du Levrau i els jaciments anteriors (Laubenheimer, 1985, p. 316-318 i 385-386); altres (Laubenheimer, 1998, p. 118-123); Cartago (Bonifay, 2004, p. 146, fig. 79, tipus 56-58). Produccions datades entre el començament del segle I i mitjan segle II (tipus 56) i les pseudo-Dressel 2-3 (tipus 57), unes altres imi-

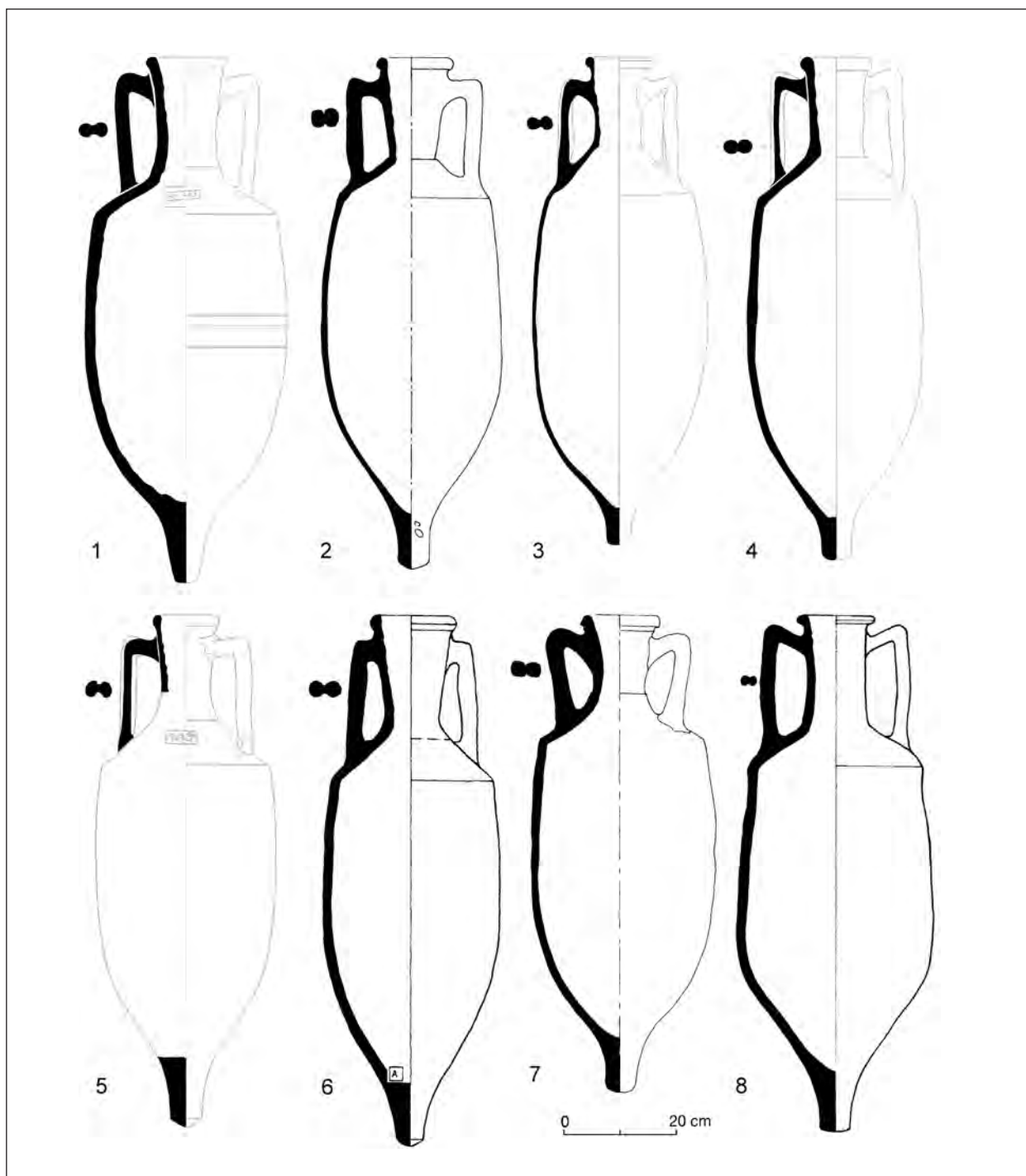

FIGURA 47. Tipologia de les àmfores Dressel 3A (1-5) i 3B (6-8) produïdes a Catalunya, segons López Mullor i Martín, 2007. Peces senceres.

tacions de Tunísia (produïdes dins la Tripolitana), són de dimensions més petites. Hi ha una tercera variant (tipus 58) que s'associa amb la forma Schöne-Mau XXXV, els tallers de la qual són a Líbia. Ben bé, la imitació més clara és el tipus 56, que s'assembla de prop a la Dressel 3; les altres són força més llunyanes des del punt de vista tipològic.

La forma Dressel 7-11 tarraconense, per la seva banda, s'ha de situar, a través dels paral·lels, com hem vist més amunt, entre el penúltim i l'últim decenni del segle I aC i mitjan segle I de la nostra era. Val a dir, però, que a Llafranc s'han trobat alguns exemplars, potser residuals, en es-

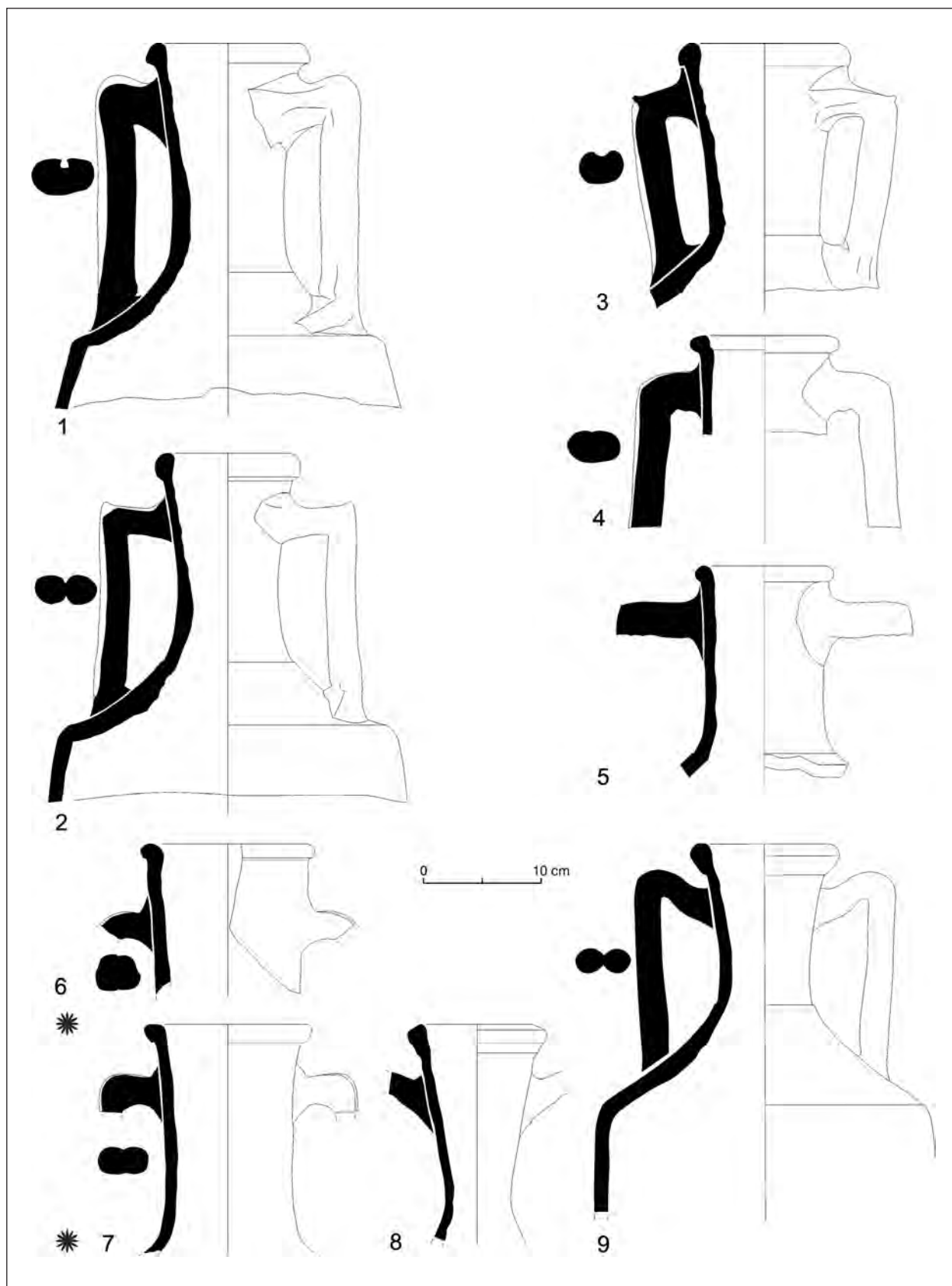

FIGURA 48. Tipologia de les àmfores Dressel 3A (1-7) i 3B (8-9) produïdes a Catalunya, segons López Mullor i Martín, 2007. Fragments. Les peces de Sant Boi hi apareixen senyalades amb una estrella.

trats del segle II i que a Darró mateix apareixien en la capa d'amortització de la terrisseria, del final del segle I.

LES MARQUES (FIGURES 42 I 49-52)

En el decurs de la nostra excavació vam descobrir set marques, tot i que vam tenir l'oportunitat d'estudiar-ne vuit més que es van localitzar du-

rant els treballs dirigits per J. C. Serra Ràfols, conservades actualment al magatzem municipal de Sant Boi de Llobregat. Algunes d'aquestes darreres havien estat publicades per Pascual el 1991, gràcies a informacions d'Eloi Bergadà, però d'altres romanien inèdites. Les que vam trobar nosaltres són: en primer lloc, una d'anepígrafa, que té l'aspecte d'una corona circular realitzada a base de petits triangles, col·locada sobre un pivot de Dressel 2-3; en segon lloc, sis amb una inscrip-

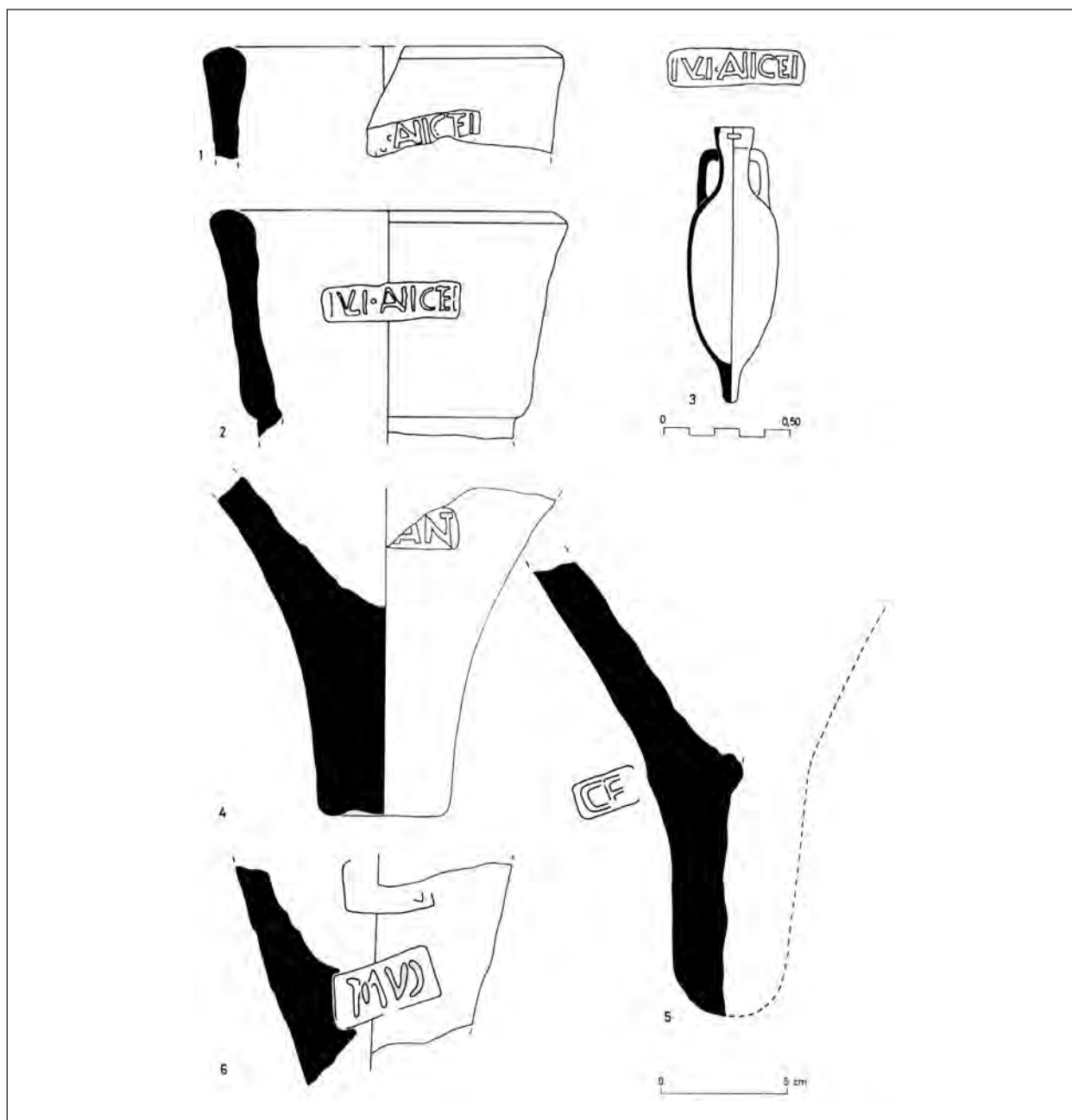

FIGURA 49. Marques d'àmfora sobre llavi de Pascual 1 (1-3) i pivot de Dressel 3 (4-6), trobades al centre productor de Sant Boi de Llobregat: IVLIANICETI, ANT, CE, CALAM.

ció en caràcters capitals: FAV, IVLI.ANICETI, QVA, SOS, THEOP i ...ANT, la segona sobre un llavi de Pascual 1, les altres en pivots de Dressel 2-3 i totes dins de cartutxos quadrangulars. Les estampilles procedents de les excavacions dels anys cinquanta i seixanta del segle xx que també vam estudiar són: CALAM (llegida CVM *retro* en altres publicacions), CE, FELI, PAE, PHILAE (llegida inicialment com a PHAE), PRIM, QA i TH, totes col·locades sobre pivots de Dressel 2-3 locals.

Moltes d'aquestes marques ja es coneixien a través de la bibliografia. Algunes, com IVLI.ANICETI, eren atribuïdes a Sant Boi sense cap dubte, i d'altres, com SOS o QVA, hom les havia fet originàries dels centres veïns de Can Pedrerol de Baix (Castellbisbal) o Can Tintorer (el Papiol), situats tots dos molt pocs quilòmetres aigües amunt del curs del riu Llobregat, que actualment té la desembocadura un xic lluny de Sant Boi, al Prat de Llobregat, però que en l'antiguitat la tenia al costat mateix de la vil·la on hi havia la *figlina*.

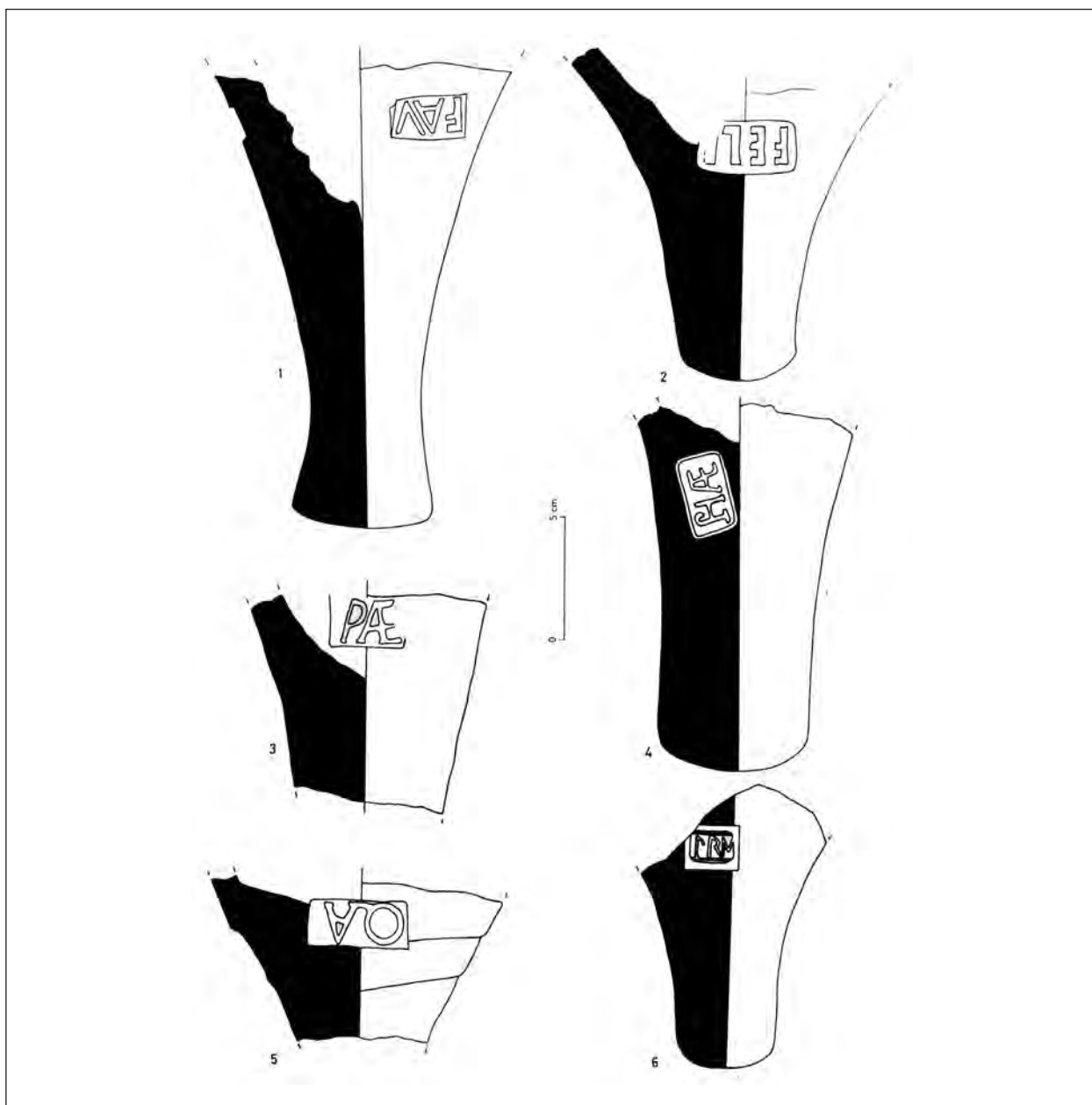

FIGURA 50. Marques d'àmfora sobre pivots d'àmfores Dressel 3 trobades al centre productor de Sant Boi de Llobregat: FAV, FELI, PAE, PHILAE, QVA, PRIM.

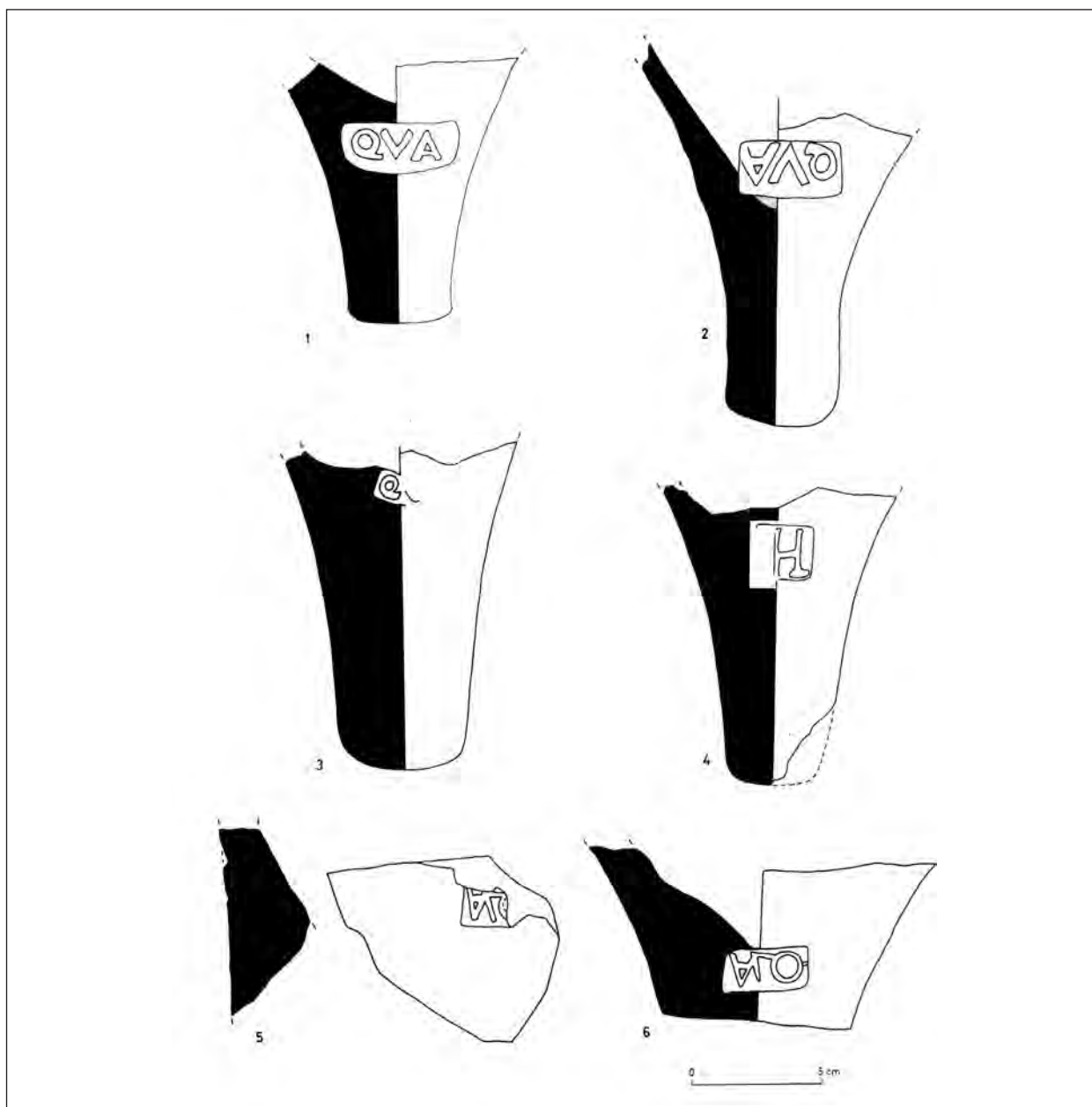

FIGURA 51. Marques d'àmfora sobre pivots d'àmfores Dressel 3 trobades al centre productor de Sant Boi de Llobregat: QVA, TH.

A més, com es pot veure en el *corpus* contingut en aquest llibre, al centre productor del Mercat de Sant Vicenç dels Horts s'han trobat marques, com FA o THEOP, que ja havien aparegut a Sant Boi. A hores d'ara, cal pensar que l'origen de moltes d'aquestes estampilles no necessàriament ha de ser únic, ja que, segons la nostra hipòtesi sobre el significat de les marques, la qual ja hem formulat en diverses ocasions, les estampilles no s'han de vincular a la producció, sinó a la comercialització de les àmfores. Per tant, s'han

d'atribuir als comerciants.⁵⁹ Això permet pensar que en tots quatre centres productors, Sant Boi de Llobregat, Can Tintorer, Can Pedrerol de Baix i el Mercat de Sant Vicenç dels Horts, es devien utilitzar simultàniament marques iguals aplicades a àmfores Dressel 2-3, en les quals era envasat el vi de nombrosos propietaris, que després era exportat a través de diversos *negotiatores* que se'n proveïen en els predis de la contrada.

59. López Mullor, 1990, p. 192-193; López Mullor, 1995.

En treballs anteriors (López Mullor, 1990, 1995, 1998 i 2009) hem estudiat extensament aquestes marques i hem trobat un ampli repertori de paral·lels, que ha ajudat a la seva interpretació i datació. En aquest llibre, però, tota aquesta informació s'ha incorporat a l'inventari d'estampilles, al qual, per tant, ens remetem.

LA DIFUSIÓN

Les àmfores de Sant Boi es degueren expedir a través del port que hi devia haver al costat de la vil·la, a l'antiga desembocadura del Llobregat, fins al qual, potser, també arribaven en embarcacions fluvials els carregaments procedents dels

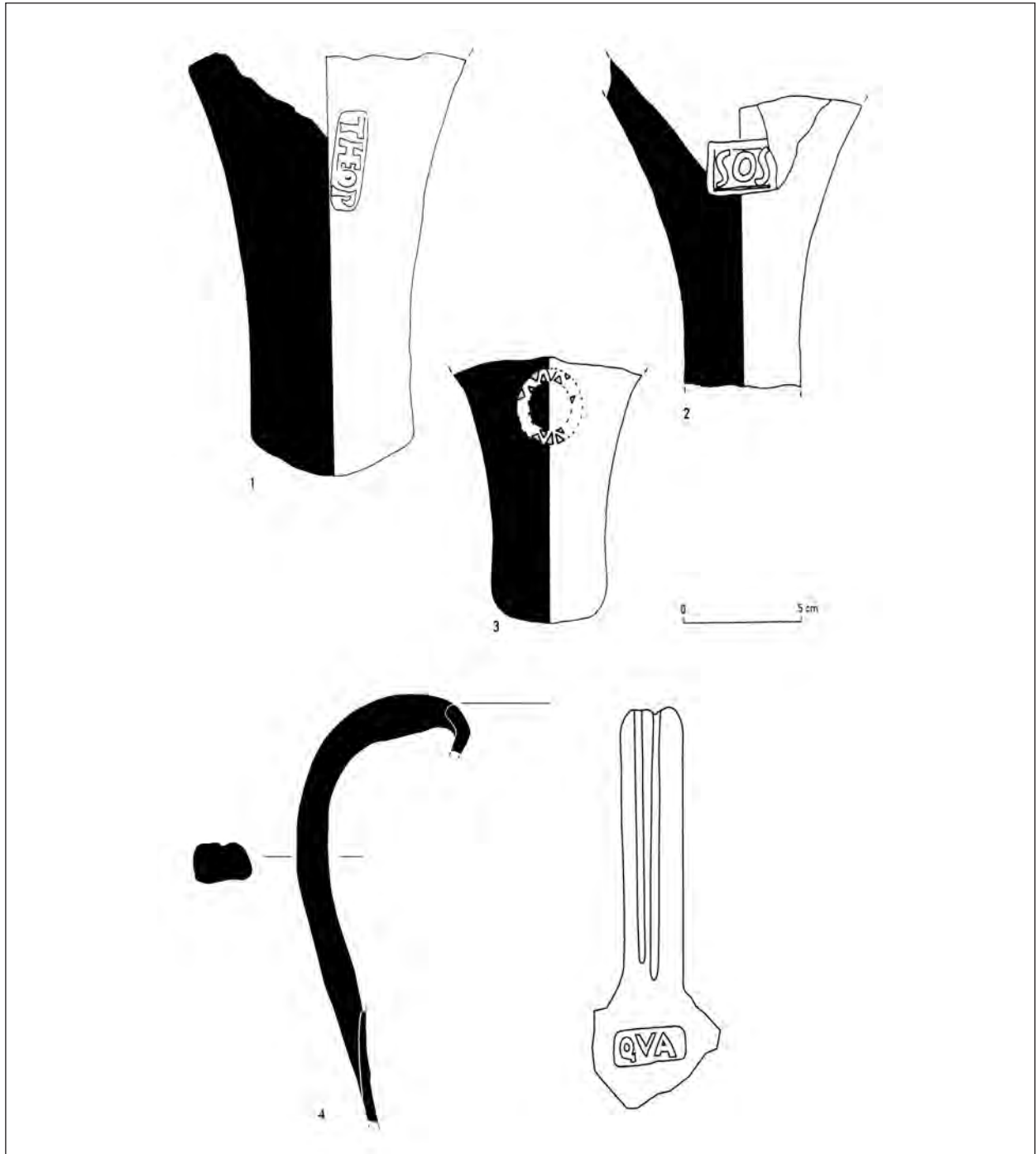

FIGURA 52. Marques d'àmfora sobre pivots d'àmfores Dressel 3 i una gerra (aquesta darrera segons Barreda, 1989) trobades al centre productor de Sant Boi de Llobregat: THEOP, SOS, anepígrafa i QVA.

centres veïns esmentats en els paràgrafs anteriors, tot i que les àmfores d'aquestes *figlinae* podrien haver estat embarcades directament. És notori que el Llobregat va ser navegable fins fa menys de dos segles⁶⁰ i que ho degué ser molt més a l'època romana, en què el cabal era més gran, no estava regulat pels embassaments o les rescloses industrials d'ara i la desembocadura era un delta ampli. D'aquesta manera, la situació de vil·les a les riberes resta justificada plenament, sobretot si posseïen centres productors i expenedors d'àmfores vinateres, com en els casos que analitzem.

A partir d'aquest port, els vins seguien camins diferents, segons la mena dels envasos i, probablement, les èpoques. Les àmfores Pascual 1, com va demostrar Miró,⁶¹ es devien expedir cap a la Gàl·lia. Així ho palesa l'aparició de la marca IVLIANICETI a Ensérune⁶² i Vieille-Toulouse.⁶³ Però cal tenir en compte la interessant troballa de Menorca, que potser indica un comerç només cap a les Balears, tot i que també podria suggerir una escala en el camí cap a Roma.⁶⁴

La ruta gèl·lica està perfectament documentada i és lògica. Malgrat tot, ens resistim a creure que les exportacions santboianes se centressin en un sol mercat i, per exemple, no penetressin per l'Ebre, sobre el pa per del qual com a via de difusió de les àmfores costaneres s'han fet estudis interessants.⁶⁵ Això no obstant, el nivell actual de coneixements, condicionat per l'absència de marques del nostre centre a l'Aragó, no permet fer altres consideracions.

El rumb de les àmfores Dressel 2-3 apareix diàfan a la vista dels jaciments, principalment

submarins, on se n'han trobat. Es dirigien a Roma o al litoral toscà —recordeu el cas de Luni (Lusuardi Siena, 1977, p. 242-243)— tot travessant l'estret de Bonifacio, després d'haver passat per la costa sud-oriental francesa. Tant els envasos amb la marca QVA, en les seves diverses variants, com els segellats amb ANT, FAV, SOS o TH, ho indiquen clarament. També en aquest cas intuïm que hi devia haver altres rutes secundàries, però ens manquen indicis per a demostrar-ho, llevat d'algunes troballes a la costa catalana, com la del senyal QVA a Badalona,⁶⁶ les quals palesen una difusió per la via del cabotatge, que d'entrada resulta molt lògica. Malgrat tot, a més d'una troballa a Andalusia, que no permet fer grans anàlisis, i d'altres de molt dubtoses a York o Nîmes, torna a aparèixer l'escala a Menorca.⁶⁷ Aquest fet no considerem que sigui fortuït, sinó que més aviat sembla que les Balears degueren constituir una fita obligada en un altre camí de distribució de productes. Segons el nostre parer, l'activitat comercial amb la Itàlia central en el moment que estudiem fou intensa, com ho demostra, per exemple, la presència d'algunes formes de ceràmica de parets fines genuïnament itàliques a la costa mediterrània de la península Ibèrica, també palesada en més gran nombre a les Balears, on, a més, hom les arribà a imitar.⁶⁸

66. Comas, 1997, p. 66, Dressel 2-3, mitjan segle I dC.

67. Torre d'en Gaumès, Alaior, Menorca (Belén i Fernández-Miranda, 1979, fig. 69.17; Nicolás, 1987, p. 240, QVA). Alcaidús d'en Flaquer (Alaior, Menorca), TH associada amb F retrògrada (Nicolás, 1987, fig. 2.32 (19)).

68. Imitació ebusitana de la forma Mayet XXXII: López Mullor, 1989, p. 157-160. D'altra banda, Cerdà (1979, p. 12-15) es va fer ressò fa alguns anys de la presència d'àmfores Dressel 1 «provincials» de producció eivissenca (forma Ramón PE 25, d'acord amb una tipologia posterior al seu article) en un derelict de l'estret de Bonifacio, segons informacions proporcionades per B. Liou. Aquestes àmfores insulars acompanyaven envasos Pascual 1 procedents de la costa catalana, la qual cosa palesa una interrelació entre ambdós punts i un rumb cap a Roma amb escala a les Balears, en què es pogueren visitar ports de les tres illes majors, atesos aquests paral·lels i els esmentats més amunt.

60. Està documentada la incursió d'una canonera francesa, durant la Guerra de la Independència, fins a l'altura de Sant Boi de Llobregat, precisament.

61. Miró, 1987; Miró, 1988.

62. Jannoray, 1955, p. 221, 437 i 449, lām. LIII.3; Lamour i Mayet, 1981, n. 75, 77 i 78; Miró, 1987, p. 261.

63. Pascual, 1980, p. 264-266; Mayet i Tobie, 1982, n. 9; Miró, 1988b, p. 249.

64. Sa Costa Blanca, Alaior. Nicolás, 1987, p. 240.

65. Beltrán Lloris, 1982; Beltrán, 1987, p. 56-58, fig. 12; Beltrán, 1990, p. 220 i seg., fig. 109.